

СПОСОБИ КОНСТРУЮВАННЯ БІОЛОГІЧНОЇ СТАТІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СИСТЕМИ ВЛАДНИХ ВІДНОСИН У СУСПІЛЬСТВІ

В статті аналізується концептуалізація поняття біологічної статі, розглядається методологічна проблема співвідношення біологічного та соціального в структурі особистості людини, де біологічне мислиться як даність.

Узагальнюючи висновки і аналізуючи проблематику, що піднімається у зарубіжних та вітчизняних гендерних дослідженнях, стверджується необхідність дослідження способів конструювання знання власне про стать, аргументується криза поняття "біологічна стать" і обґрунтовується необхідність його ревізії і уточнення у соціально-конструктивістській науковій парадигмі, враховуючи як новітні наукові дані, так і соціальні передумови його концептуалізації.

***Ключові слова:** біологічна стать, гендер, особистість, концептуалізація поняття, соціальний конструктивізм.*

Постановка проблеми. Поняття статі є однією з найсуттєвіших категорій, за допомогою котрих особистість структурує оточуючий світ, і це зумовлює його незмінну актуальність як у психології, так і у суміжних галузях науки. Втім, саме завдяки своїй фундаментальності воно майже ніколи не опиняється в фокусі уваги дослідників, сприймаючись здебільшого як певна константа.

Класична методологічна проблема співвідношення біологічного та соціального в людині (досі не подоланий розрив між біологічним та соціальним у структурі особистості) і породжувана нею популярність теорій подвійної детермінації особистості, знаходять своє відображення і у вивченні статі. Закладена у ній ідея відокремлення та протиставлення соціального та біологічного накладає принципові обмеження на психологічні дослідження не тільки статі, але й широкого кола феноменів людського буття; тож сама ця методологічна проблема вимагає перегляду, що зумовлює актуальність досліджень, спрямованих на подолання такого протиставлення.

Мета статті. Стаття має на меті окреслити загальне становище питання біологічної статі у контексті соціально-психологічних досліджень, а також розглянути поняття статі із позицій соціального конструювання знання про нього та висвітлити основні суперечності довкола усталеного дихотомічно-протиставного розуміння статі.

Результати теоретичного дослідження. Говорячи про спосіб розуміння статі у сучасному суспільстві, слід відзначити ригідність соціальних практик, що стосуються визначення статі людини: фактично з народження й далі протягом усього життя людині нав'язується певний конструкт, що не передбачає жодного власного вибору та є інструментом владних відносин, що значною мірою регламентують спосіб соціальної репрезентації людини і її життя загалом.

Перші спроби змінити зазначену ситуацію можна прослідкувати у появі гендерних досліджень, котрі збагатили психологічну науку поняттям "гендер" у значенні "соціальна стать" на протигагу власне біологічній компоненті.

Слід зауважити, що у межах досліджень з гендерної психології по-різному вирішується питання про співвідношення статі, статево-рольових функцій, стереотипів та очікувань, поведінки і гендера. В цілому гендерні дослідження охоплюють достатньо широкий спектр проблематики. Суттєва частина робіт присвячена порівнянню жінок та чоловіків, розкриттю особливостей статевого диморфізму і дипсихізму за численними параметрами: від функціональної асиметрії мозку, психофізіологічних показників, агресивності і до особливостей соціальної поведінки, зокрема, лідерства та стратегій поведінки у конфлікті [1, 10, 14].

Інша велика частина гендерних досліджень присвячена розкриттю особливостей психології жінок та чоловіків як окремих груп: так, різні аспекти жіночої психології були у фокусі уваги таких дослідників, як Н. Ходороу, М. Хорнер, К. Гілліган, Н.В. Ходиревої [15], О.В. Бацилевої, В.А. Гула-ловської; про психологію хлопців та чоловіків, маскулінність, образ чоловіка у сучасній культурі писали, зокрема І.С. Кон [7], М. Кімел [4], Е. Маккобі, І. Морозов.

Проблематика відношень як міжстатевих, так і з представниками своєї статі також знаходить відображення у роботах Е. Маккобі та К. Джеклін [19], Б. Сорні, С. Кросс, Л. Медсон та ін. Багатьма дослідниками вивчалось питання гендерної та статево-рольової соціалізації, серед вітчизняних авторів можна назвати В.Г. Романову, Н.С. Шабаєву, В.П. Новицьку; гендерне виховання стало темою досліджень, зокрема, М.І. Зубілевич, Н.М. Павлуценко, А.М. Шевченко, С.Т. Вихор.

Важливі питання, пов'язані із гендерною ідентичністю, знаходять відображення у роботах С. Кльоциної, Л. Ожигової, О. Кісь [5].

Слід наголосити, що попри широкий діапазон досліджуваної проблематики, у згаданих дослідженнях власне біологічна стать приймається як даність і не отримує додаткового розкриття. Як біологічна істота, людина має певні генетичні, анатомо-фізіологічні властивості, але знання про них є опосередкованим соціально, тож наявність біологічної даності зовсім не відмінняє соціально-сконструйованої її концептуалізації.

Із розвитком соціального конструктивізму як теоретичного напрямку зазвучали тези про те, що і гендер, і власне стать є статусами, що досягаються соціально (Дж. Батлер [17], Дж. Лорбер [18], І. Кльоцина [6], І. Тартаковська [13])

У соціально-конструктивістській парадигмі смисл конструкту гендер полягає в ідеї соціального моделювання, тобто конструювання статі за допомогою соціальної практики. Таким чином, гендер тут є сукупністю соціальних конструкцій і репрезентацій і мислиться як пріоритетний спосіб вираження владних відносин. Постає питання про те, яким чином у ситуації міжстатевих подібностей і внутрішньостатевих відмінностей, що знайшли підтвердження у численних психологічних дослідженнях, у масовому дискурсі продовжується конструювання і підтримка гендерної дихотомії. Соціально-конструктивістська точка зору полягає у тому, що бінарна опозиція статі не є такою, що логічно випливає з біологічних особливостей, тож її конструювання зумовлюється існуванням системи владних відносин у суспільстві. Таким чином центральною у гендерній теорії виявляється проблема домінування і побудови владних відносин.

Отже, вчені, що працюють у соціально-конструктивістській парадигмі, відходять від протиставно-дихотомічного розуміння статі, поступово формуючи нову тенденцію у її вивченні. Однак наразі дослідження в межах цієї парадигми зосереджуються насамперед на проблематиці деконструкції гендера [2]. Роботи, котрі б зверталися до проблеми соціальної сконструйованості самого концепту статі, наразі майже не представлені.

Варто зазначити, що на внутрішню структуру поняття "стать" прямий вплив здійснює розвиток власне біологічних та медичних наук. Зокрема, сучасні дані дають змогу вченим говорити радше про спектр біологічних статевих характеристик, аніж про чітку статеву дихотомію [16]. Таким чином, ми постаємо перед необхідністю інтегрувати ці відкриття у концепт статі, що призведе до певного перевизначення поняття. Важливість переосмислення поняття "стать" зумовлюється ще й тим, що дотичний до цього питання постає, зокрема, розуміння норми, котре, у свою чергу, є визначальним для численних соціальних практик. Окрім того, в контексті розуміння статі як спектру ознак, деякі дослідники та активісти отримують можливість стверджувати пріоритет самовизначення, власної ідентичності над біологічними ознаками [12; 16].

Особливо яскраво питання невідповідності та суперечливості сприйняття статі постає у зв'язку із проблематикою транссексуальності (коли приписана за біологічними ознаками стать не співпадає із гендерною ідентичністю) та інтерсексуальності (коли за наявних біологічних характеристик людину не можна однозначно віднести до тієї чи іншої статі).

Незважаючи на доволі малий розголос, що наразі мають у суспільстві питання транссексуальності та інтерсексуальності, ми маємо змогу констатувати, що в Україні, слідуючи за європейськими тенденціями, активістами робляться зусилля депатологізації означених явищ, також останнім часом з'являються наукові дослідження стосовно проблем трансгендерних людей, зокрема їхньої дискримінації на різних рівнях [9].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, зважаючи на новітні біологічні дослідження, появу численних нових соціальних практик, висвітлення раніше майже не обговорюваних явищ, а також виникнення нових напрямків розвитку соціальних наук і нової методології, ми можемо стверджувати, що наразі наявний конструкт "біологічна стать" виявляється внутрішньо суперечливим і таким, що не відповідає реаліям, тож ми маємо всі підстави констатувати "кризу поняття" і, відповідно, необхідність його перегляду і уточнення, обов'язково враховуючи ті умови, в яких здійснювалося його формування, задля чого насамперед потрібно визначити актуальні дискурси, що конструюють стать, в українському та російськомовному просторі.

Подальшого дослідження потребують перспективи виведення конструкту "стать" поза межі традиційної дихотомічної моделі, а також можливі напрямки адаптації конструкту до сучасних реалій.

Використані джерела

1. Бендас Т. Гендерная психология / Т.В. Бендас. – СПб: Питер, 2005. – 431 с.
2. Здравомыслова Е. Социальное конструирование гендера / Е. Здравомыслова, А. Темкина. // Социологический журнал. – 1998. – №3-4. – С. 171–182
3. Карнаух Л. Проблема гендерної соціалізації особистості в зарубіжних та вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях [Електронний ресурс] / Л.П. Карнаух // Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/15_9.pdf (станом на 14 листопада 2015 року).
4. Кімелл М.С. Гендероване суспільство / М.С. Кімелл. – К.: Сфера, 2003. – 490 с.

5. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні [Електронний ресурс] / О. Кісь // І. – 2003. – № 27. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ji.lviv.ua/n27/texts/kis.htm> (станом на 13 листопада 2015р).
6. Клецина И.С. Психология гендерных отношений: Теория и практика / И.С. Клецина. – СПб. : Алетей, 2004. – 408 с.
7. Кон И. Мальчик – отец мужчины / И.С. Кон. – М.: Издательство Время, 2010. – 704 с.
8. ЛГБТ-сім'ї в Україні: соціальні практики та законодавче регулювання / За ред. Г. Ярманової. – Київ: Інсайт, 2012. – 78 с.
9. Марценюк Т. О. Дискримінація за гендерною ідентичністю в Україні на прикладі трансгендерних людей / Т. О. Марценюк, В. С. Колеснік. // Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право. – 2014. – №2. – С. 95–105
10. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: "К.І.С.", 2004. – 536 с.
11. Сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність: питання та відповіді / упор. О. Шевченко, Ю. Франк. – К.: ГО "Інсайт", 2014. – 26 с.
12. Ситникова Я. Терминологія трансгендерности: непатологизующий небинарный подход [Електронний ресурс] / Яна Ситникова // Режим доступу до ресурсу: <http://www.insight-ukraine.org/terminologiya-transgendernosti-nepatologiziruyushhiy-nebinarnyj-podhod/> (станом на 14 листопада 2015 року)
13. Тартаковская И. Н. Гендерная социология / И. Н. Тартаковская. – Москва: ООО "Вариант", 2005. – 368 с.
14. Ткалич М. Г. Гендерна психологія : навч. посіб. / М. Г. Ткалич. – К. : Академвидав, 2011. – 245 с. – (Альма-матер).
15. Ходырева Н. В. Современные дебаты о проституции. Гендерный подход. / Н. В. Ходырева. – СПб. : Алетей, 2006. – 273 с.
16. Ainsworth C. Sex redefined / Claire Ainsworth. // Nature. – 2015. – Vol. 518. pp. 288–291
17. Butler J. Gender trouble: feminism and the subversion of identity / Judith Butler. – London: Routledge, 1990. – 172 p.
18. Lorber J. Paradoxes of gender / Judith Lorber. – New Haven and London: Yale University Press, 1994. – 424 p.
19. Maccoby E. The Psychology of Sex Differences / E. Maccoby, C. Jacklin. – Stanford: Stanford University Press, 1974. – 416 p
20. Martin E. The Egg and the Sperm: How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles / Emily Martin. // Signs (The University of Chicago Press). – 1991. – Vol. 16, No. 3. – pp. 485–501.

Nazarova O. I.

THE WAYS OF CONSTRUCTING BIOLOGICAL SEX CONCEPT AS A REFLECTION OF POWER RELATIONS IN SOCIETY

Article provides analysis of biological sex perception and conceptualization within social sciences. Classic methodological problem of opposition between biologic and social components in the structure of personality is being raised, and pointed out that biologic is being considered as an entity without any further reflections, which significantly limitates research possibilities.

While overviewing the different topics within gender researches article argues that concept of biological sex itself is almost never being put under close scrutiny.

While within social constructionist paradigm has been argued that knowledge about sex is the matter of social construction, there is almost no researches focusing on this subject. The most basic assumptions about sexual binarity and opposition are being challenged as their inconsistency is being shown.

Considering latest evidence from medical and biological research as well as new social practices emergence, article substantiates the need of biological sex concept revision and update.

Article highlights issues of transgender and intersexual people and their rights as one of the brightest points demonstrating the necessity of redefinition of the biological sex concept as it is used both in social sciences and subsequently in normative practices in society.

Key words: *biological sex, gender, personality, conceptualisation, social constructionism.*

Стаття надійшла до редакції 29.05.2015